

Flexibilisering AOW

Beantwoording vragen Ministerie van Sociale Zaken
en Werkgelegenheid

door de

Werkgroep AOW van het
Koninklijk Actuarieel Genootschap

Utrecht, 8 september 2017

Inhoudsopgave

Voorwoord	3
Samenvatting	4
A. Begrippen kostenneutraal en actuariel neutraal	6
A.1 Wat wordt verstaan onder actuariel neutraal? Wat is (cq. kan worden verstaan onder) kostenneutraal?	6
A.2 Voor wie kan een kosten/actuariel neutraal percentage worden berekend? Het individu, een 'referentiepersoon', een doelgroep of de gehele populatie? Wat zijn de voor- en nadelen en gevolgen van een berekening op deze verschillende niveaus? Voorbeeld doelgroep: lage/hoge inkomens. Worden gedragseffecten verwacht? Hoe beïnvloeden deze gedragseffecten de actuariële/kosten neutraliteit.	7
B. Berekening en werking van neutrale flexibele AOW	10
B.1 Uit welke bestanddelen wordt het (actuariel neutrale) kortings-/opslagpercentage opgebouwd en hoe wordt het berekend?	10
B.2 Met welke rente wordt gerekend? Reële risicovrije rente of verwacht rendement met risicopremie? Is hier consensus over? Kan worden gerekend met de huidige rente of met de rente over een langere periode? Wat zijn gebruikelijke periodes en wat zijn de mogelijke gevolgen van deze keuze voor individuen, groepen of de populatie?	12
B.3 Is het percentage lineair (2 jaar vervroegen = 2 maal percentage) of werkt dit anders?	14
B.4 Wat als de rente of levensverwachting wijzigt? Wat betekent dit voor de actuariële en/of kosten neutraliteit? Zijn gedragseffecten te verwachten en zo ja, voor wie?	14
B.5 Wordt het actuariel percentage op bruto of netto uitkering (AOW) toegepast?	16
B.6 Hoe om te gaan met premiecompensatie bij eerder opnemen van de AOW? Hoe kan hier mee worden omgegaan bij het bepalen van de actuariële kortings- en opslagpercentages.	17
C. Werking in relatie met het aanvullend pensioen (2^e pijler)	18
C.1 Hoe wordt het actuariel neutraal percentage bij het aanvullend pensioen berekend en toegepast? Zou dit vergelijkbaar moeten zijn met een berekening bij de AOW? Vindt aanpassing jaarlijks plaats? Hoe wordt omgegaan met tussentijdse rentewijzigingen? Verschillen de percentages per pensioenregeling?	18
C.2 Wat kunnen de gevolgen/effecten zijn van een afwijkend percentage in de flexibele AOW ten opzicht van het aanvullend pensioen? Zijn hier gedragseffecten te verwachten? Zo ja, voor welke doelgroepen? Met andere woorden is het mogelijk een level playing field te creëren of is dit per definitie niet mogelijk gezien de werking van een flexibele AOW, de werking van een flexibel aanvullend pensioen en de onderlinge werking van beide? Kan inzicht worden geboden hoe dit op elkaar inwerkt?	18
C.3 Bestaande mogelijkheden flexibilisering 2 ^e pijler	19
C.4 Huidige flexibiliseringsmogelijkheden grootste pensioenfondsen	20
C.5 Uitvoeringsaspecten.....	21
D. Werking in relatie met 3^e pijler producten	22
D.1 Kan er inzicht worden gegeven in de producten die er zijn en wat de aard van die producten is.....	22
D.2 In welke mate zijn deze flexibel in tijd, soort uitkering en overdraagbaarheid. Met andere woorden is aan te geven of en zo ja, onder welke voorwaarden 3e pijler producten gerekend kunnen worden tot een structureel inkomen (na AOW-leeftijd). Hierbij is het relevant dat de SVB dit moet beoordelen op het moment van aanvraag van flex-AOW (dus voor de AOW-leeftijd en wanneer het 3e pijler product nog niet tot uitkering is gekomen)..	22
D.3 Zijn er fiscale zaken die meespelen en die van invloed zijn?	23
E. Overige aandachtspunten	24

Voorwoord

Op het terrein van de AOW speelt onder andere de discussie over de mogelijkheid op individueel niveau de ingangleeftijd van de AOW te vervroegen of uit te stellen.

De Werkgroep AOW van het Koninklijk Actuarieel Genootschap (AG) heeft met het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (SZW) contact gezocht en het aanbod gedaan mee te denken met de kennisvragen op het gebied van ouderdom zoals vastgelegd in de Kennisagenda SZW 2017/2018. Op 19 juni 2017 heeft een eerste overleg plaatsgevonden tussen de werkgroep AOW en SZW.

Naar aanleiding van dit overleg heeft SZW de werkgroep verzocht meer inzicht te geven op welke wijze een flexibele AOW vorm kan krijgen. Het gaat daarbij niet om een uitgewerkt voorstel maar vooral om de theorie over (actuariële) neutraliteit (onderdeel A) en werking van een (actuarieel) neutrale flexibele AOW. Dit laatste betreft zowel de werking en vormgeving van de flexibele AOW (onderdeel B), alsook de werking ten opzichte van aanvullende pensioenvoorzieningen (onderdeel C). Daarnaast zijn vragen gesteld met betrekking tot de werking van de flexibele AOW in relatie tot de derde pijler pensioenproducten (onderdeel D). Tot slot heeft de werkgroep een aantal overige aandachtspunten geformuleerd (onderdeel E).

Met vriendelijk groet,
Werkgroep AOW van het Koninklijk Actuarieel Genootschap

drs. D.H. (Daan) Kleinloog AAG (voorzitter)
drs. R.E.V. (Richard) Meijer AAG CERA
M.E. (Myrthe) Oosterhout MSc
mr. A. (Alex) Ter Horst

Samenvatting

De belangrijkste bevindingen uit dit rapport zijn onderstaand samengevat:

Wat wordt verstaan onder actuariel neutrale flexibilisering?

- **Actuariel neutrale flexibilisering van de AOW betekent dat de verwachtingswaarde van alle toekomstige AOW-uitkeringen gelijk blijft,** rekening houdend met verwachte uitkeringsduur en de tijdswaarde van geld. Concreet betekent dit dat de flexibilisering van de AOW (op lange termijn) de overheid niet meer of minder geld zou kosten dan in de situatie dat de AOW niet flexibel is.
- Voor een actuariel neutrale flexibilisering van de AOW moet daarom rekening worden gehouden met: rekenrente, levensverwachting, verhouding mannen/vrouwen, standaard AOW-ingangsdatum, verwachte stijging AOW-uitkeringen, anti-selectie / calculerend gedrag, de kans op het hebben of krijgen van een partner en de hoogte van de eventuele premiecompensatie bij vervroeging (in verband met de hogere inhoudingen vóór de standaard AOW-ingangsdatum). **De onderliggende aannames dienen periodiek te worden getoetst en indien nodig aangepast om actuariële neutraliteit in stand te houden.**
- **Het lineair rekenen met één percentage voor ieder jaar dat wordt vervroegd/uitgesteld is niet actuariel neutraal.** Als bijvoorbeeld voor met 1 jaar vervroegen een kortingspercentage van 5,4% geldt, dan is het percentage voor met 2 jaar vervroegen niet gelijk aan 10,8% (= 2 x 5,4%) maar iets lager.

Eén percentage voor de gehele populatie of per deelpopulatie?

- Het actuariel neutrale kortings- of opslagpercentage (hierna: flexibiliseringspercentage) kan voor de gehele populatie worden vastgesteld of voor verschillende deelpopulaties.
  - Als wordt gewerkt met deelpopulaties is de levensverwachting van zo'n deelpopulatie relevant. **Hoe lager de levensverwachting van de deelpopulatie, hoe hoger het actuariel neutrale flexibiliseringspercentage** (het kortingspercentage bij vervroegen en het opslagpercentage bij uitstellen zijn hoger). Immers, één jaar meer of minder uitkering weegt dan relatief zwaar(der).
  - Mensen met een lager inkomen/lager opleidingsniveau ('zware beroepen') hebben over het algemeen een kortere levensverwachting. Als actuariële neutraliteit het uitgangspunt is, moet voor deze bevolkingsgroep de AOW-uitkering bij vervroeging méér worden verlaagd dan voor hogere inkomens. Het toepassen van een lager kortingspercentage voor 'zware beroepen' gaat in tegen het uitgangspunt van actuariële neutraliteit. **Als de flexibilisering van de AOW actuariel neutraal moet, kan voor 'zware beroepen' geen lager kortingspercentage worden toegepast (zonder dat daar een andere bevolkingsgroep mee wordt benadeeld).**
  - **Het hanteren van één flexibiliseringspercentage dat wordt toegepast op de gehele populatie heeft voordelen in termen van transparantie, eenvoud en uitlegbaarheid.** Het nadeel van één flexibiliseringspercentage is echter dat het de kans vergroot dat vooral degenen die hier actuariel voordeel bij hebben, gebruik zullen maken van de mogelijkheid. **Het hanteren van één flexibiliseringspercentage leidt tot een grotere kans op calculerend gedrag.**

- **Een actuariel neutraal flexibiliseringspercentage dat onderscheid maakt naar bepaalde persoonskenmerken – zoals inkomen – stuit mogelijk op discriminatiebezwaren**, maar kan het risico op calculerend gedrag beperken.
- Voor de 2^e pijler pensioenen wordt het flexibiliseringspercentage per pensioenuitvoerder vastgesteld, waarbij rekening wordt gehouden met de levensverwachting van de populatie van de pensioenuitvoerder. Er zullen altijd verschillen bestaan tussen het flexibiliseringspercentage van de AOW en van de 2^e pijler pensioenen. De populatie waarvoor het percentage bij de AOW wordt bepaald (de hele bevolking of een deelpopulatie) zal nooit gelijk zijn aan de populatie van een pensioenuitvoerder. Dit kan calculerend gedrag in de hand werken. Dat wil zeggen dat eerder gekozen wordt voor de flexibilisering van óf AOW, óf 2^e pijler pensioen, afhankelijk van het percentage dat het meest gunstig is. **Het gevolg van calculerend gedrag is dat er per saldo een verlies ontstaat op de flexibilisering van de AOW dan wel van de 2^e pijler pensioenen.**

Inkomenstoets bij vervroeging AOW

- Een gestelde voorwaarde van het vervroegen van de AOW is dat het totale inkomen boven een bepaald bestaansminimum dient te blijven. De AOW bevindt zich in de standaard situatie (vrijwel) op dat minimumniveau en komt bij vervroeging al snel onder het minimum niveau. Dit impliceert dat er een bepaald 2^e of 3^e pijler pensioen dient te zijn, om gebruik te kunnen maken van vervroeging van de AOW. **Bij het (indirecte) vereiste dat er voldoende 2^e of 3^e pijler pensioen dient te zijn, voegt de flexibilisering van de AOW weinig toe.** Immers, voor de inwoners zonder aanvullend pensioen is AOW-flexibilisering niet mogelijk en voor inwoners met aanvullend pensioen is flexibilisering vaak al mogelijk in de 2^e pijler. **Om te zorgen dat iedereen de mogelijkheid heeft om het 2^e pijler pensioen te vervroegen of uit te stellen, is het nodig dat dit als wettelijk recht in de Pensioenwet wordt opgenomen.**
- **De toets op voldoende structureel inkomen uit de 2^e en 3^e pijler is complex.** Een 2^e pijler pensioen heeft namelijk niet per definitie steeds dezelfde hoogte. Met name door de introductie van de mogelijkheid van een variabel pensioen (Wet verbeterde premieregeling), kan de pensioenuitkering na verloop van tijd behoorlijk gedaald zijn. Maar ook de mogelijkheid dat pensioenfondsen de pensioenen kunnen korten, maakt de toets op structureel voldoende inkomen complex.

Ter afsluiting

Zoals hierboven uiteengezet, is het complex een actuariel neutrale flexibele AOW-leeftijd te realiseren. Dit betekent dat in de praktijk keuzes moeten worden gemaakt die niet altijd in lijn zijn met de beoogde doelen van flexibilisering. Daarnaast is het eenvoudiger om de flexibiliseringsmogelijkheden vorm te geven in de 2^e en 3^e pijler pensioenen.

A. Begrippen kostenneutraal en actuarieel neutraal

A.1 Wat wordt verstaan onder actuarieel neutraal? Wat is (c.q. kan worden verstaan onder) kostenneutraal?

Inwoners van Nederland hebben recht op levenslang AOW. Dit kan worden gezien als het (onvoorwaardelijke) recht op een kasstroom van uitkeringen. Bij vervroeging of uitstel (samengevat als "flexibilisering") wijzigt de kasstroom van (verwachte) uitkeringen. Gegeven een bepaalde leeftijd waarop de AOW-uitkering stopt (bij overlijden) is de kasstroom langer bij vervroeging van de AOW en korter bij uitstel van de AOW. Om hiervoor te corrigeren, wordt de AOW-uitkering verlaagd bij vervroeging, of verhoogd bij uitstel.

SZW heeft gevraagd wat kan worden verstaan onder actuarieel neutraal dan wel kostenneutraal. De werkgroep heeft het begrip begrotingsneutraal hieraan toegevoegd. Ter illustratie van deze begrippen is een aantal gestileerde voorbeelden toegevoegd.

Actuarieel neutraal

Actuarieel neutrale flexibilisering van de AOW betekent dat de *verwachtingswaarde* van alle toekomstige AOW-uitkeringen gelijk blijft. Daarbij wordt onder andere rekening gehouden met de tijds waarde van geld (verdiscontering/rente) en de kans dat iemand komt te overlijden. Op voorhand is de *verwachtingswaarde* van alle toekomstige AOW-uitkeringen bij actuarieel neutrale flexibilisering gelijk. Actuarieel neutrale flexibilisering is typisch iets dat alleen vooraf kan worden bepaald, toetsing ervan kan alleen door de gehanteerde aannames te toetsen.

Gestileerd voorbeeld van actuarieel neutrale flexibilisering

In ons voorbeeld gaat de standaardsituatie uit van een resterende levensverwachting bij ingang van 20 jaar. In de varianten wordt gekozen voor 2 jaar vervroegen, dan wel uitstellen. In de onderstaande tabel 1 is de actuariële waarde van de drie opties en de aangepaste uitkering uitgewerkt. De kans om te overlijden is daarbij voor het voorbeeld op 0 gesteld.

Variant	Resterende levensverwachting	Verdiscontering	Hoogte uitkering	Contante waarde uitkeringen
Vervroegd 2 jaar	22 jaar	0,89	€ 919,31	€ 18.000
Standaard	20 jaar	0,90	€ 1.000,00	€ 18.000
Uitgesteld 2 jaar	18 jaar	0,91	€ 1.098,90	€ 18.000

Tabel 1. Gestileerd voorbeeld van actuarieel neutrale flexibilisering

De actuariële waarde van levenslange AOW uitkering op de standaard ingangsdatum is € 18.000¹. Als de uitkering € 1.000 blijft en de uitkering wordt 2 jaar uitgesteld, daalt de actuariële waarde. Om hiervoor te corrigeren, wordt de uitkering verhoogd naar € 1.098,90. Bij vervroeging wordt de uitkering juist verlaagd om de actuariële waarde gelijk te houden: er is sprake van actuarieel neutrale omzetting.

¹ 20 jaar maal 0,90 verdiscontering maal € 1.000 uitkering = € 18.000

Kostenneutraal

Wij beschouwen een flexibilisering als kostenneutraal, als de flexibilisering actuariel neutraal gebeurt en er dus zowel rekening wordt gehouden met de tijdswaarde van geld als ook de levensverwachting. Naar verwachting zullen de kosten in enige jaren (zeker op korte termijn) hoger uitkomen, maar op de lange termijn blijven deze op basis van de aannames gelijk. Hierbij is echter geen rekening gehouden met andere kosteneffecten, zoals werkgelegenheidseffecten en het effect op de instroom in de WIA.

Begrotingsneutraal

Tot slot onderscheiden wij nog het begrip begrotingsneutraal, waarmee bedoeld wordt op een flexibilisering die neutraal uitpakt voor de overheidsbegroting in enig jaar. In de eerste jaren dat flexibilisering mogelijk wordt, zal er naar verwachting geen begrotingsneutraliteit zijn. Dit wordt veroorzaakt doordat het aantal mensen dat de AOW-uitkering vervroegt, naar verwachting groter is dan het aantal mensen dat de AOW-uitkering uitstelt en de overheid daardoor op korte termijn hogere uitgaven moet doen dan zonder flexibilisering het geval zou zijn geweest. Op langere termijn zou er overigens wel sprake kunnen zijn van een zekere mate van toegroeien naar een 'steady state' begroting voor de AOW. Of die steady state begrotingsneutraal is ten opzichte van de situatie dat er geen flexibilisering mogelijk is, hangt af van het aantal mensen dat vervroegt en uitstelt. Daarnaast kunnen er andere kosteneffecten optreden, zoals werkgelegenheidseffecten en het effect op de instroom in de WIA.

A.2 Voor wie kan een kosten/actuariel neutraal percentage worden berekend? Het individu, een 'referentiepersoon', een doelgroep of de gehele populatie? Wat zijn de voor- en nadelen en gevolgen van een berekening op deze verschillende niveaus? Voorbeeld doelgroep: lage/hoge inkomens. Worden gedragseffecten verwacht? Hoe beïnvloeden deze gedragseffecten de actuariële/kosten neutraliteit.

Strikt theoretisch gezien kan voor alle hiervoor genoemde groepen (individu, referentiepersoon, doelgroep en gehele populatie) een eigen actuariel neutraal tarief voor de flexibilisering van de AOW worden berekend. Voor alle duidelijkheid zijn in dit kader de definities van de volgende termen uiteengezet:

- Individu: elke AOW-gerechtigde persoon.
- Referentiepersoon: een (fictief) persoon die als basis wordt gehanteerd voor de vaststelling van de flexibiliseringsfactoren voor alle AOW-gerechtigden, bijvoorbeeld een 67-jarige gemiddelde man of vrouw.
- Doelgroep: een deel van de AOW-gerechtigden die bepaalde overeenkomstige kenmerken hebben. Eerder genoemde doelgroepen zijn bijvoorbeeld AOW-gerechtigden met lage en hoge inkomens.
- Gehele populatie: alle AOW-gerechtigden.

De voor- en nadelen voor de vaststelling van het actuariële neutrale percentage op deze niveaus worden hieronder in tabel 2 uiteengezet:

Omschrijving	Individu	Referentiepersoon	Doelgroep	Bevolking
Voordelen	- Nauwkeurig	- Uitlegbaarheid - Transparantie - Redelijk uitvoerbaar	- Uitlegbaarheid - Transparantie - Redelijk uitvoerbaar	- Uitlegbaarheid - Transparantie - Eenvoudig uitvoerbaar
Nadelen	- Schijnnaauwkeurigheid - Mogelijk discriminatie - Praktisch niet uitvoerbaar - Niet transparant	- Minder nauwkeurig - Mogelijk discriminatie	- Minder nauwkeurig - Mogelijk discriminatie	- Minst nauwkeurig - Calculerend gedrag

Tabel 2. Voor- en nadelen voor vaststelling van het actuariële neutrale percentage per niveau

Toelichting:

Bij de vaststelling van het flexibiliseringstarief dient rekening te worden gehouden met de volgende voor- en nadelen:

- Praktische uitvoerbaarheid: ter voorkoming van overmatige administratieve lasten is het aan te bevelen een eventuele flexibele AOW qua uitvoering simpel te houden. Dit impliceert dat zo min mogelijk onderscheid wordt gemaakt naar individuele kenmerken, doelgroep, etc. Dit beperkt ook het risico van discriminatie.
- Discriminatie: een flexibiliseringstarief dat onderscheid maakt naar bepaalde individuele kenmerken stuit mogelijk op potentiële discriminatiebezwaren aangezien mogelijk een bepaald individu bevoordeeld dan wel benadeeld wordt ten opzichte van een ander individu. Bijvoorbeeld een inwoner met een lage levensverwachting wordt bij vervroegen meer gekort dan een inwoner met een hoge levensverwachting.
- (Actuariële) nauwkeurigheid: strikt theoretisch gezien kan voor elk individu een flexibiliseringstarief worden berekend/geschat. Dit is echter schijnnaauwkeurigheid aangezien voor een dergelijke berekening voldoende en betrouwbare individuele data beschikbaar dienen te zijn omtrent de individuele overlevingskansen. Dit is in de praktijk niet haalbaar.

Voor de mogelijkheid van calculerend gedrag in algemene zin, zie reactie op vraag B1. Voor het mogelijk bestaan van gedragseffecten bij gebruik van één AOW-tarief, zie reactie bij vraag C2.

Ten aanzien van de uitlegbaarheid bij de vaststelling van een actuariële neutraal flexibiliseringstarief voor bepaalde doelgroepen merken wij op dat dit met name de uitlegbaarheid in technische (actuariële) zin betreft. Een technisch correct vastgesteld tarief kan echter ingaan tegen intuïtie en rechtvaardigheidsgevoel. Dit aspect zal met name aan de orde zijn bij de discussie over 'zware beroepen'.

Als actuariële neutraliteit en onderscheid naar persoonskenmerken de uitgangspunten zijn, moet voor 'zware beroepen' de AOW-uitkering bij vervroeging méér worden verlaagd dan voor hogere inkomens. Deze groep heeft gemiddeld een lagere levensverwachting, zodat één jaar vervroeging een relatief groter gewicht heeft.

Voorbeeld: Stel dat voor 'zware beroepen' een gemiddelde levensverwachting van 18 jaar geldt en voor andere groepen een levensverwachting van 20 jaar. Voor 'zware beroepen' is één jaar vervroegen dan ca. 5,6% extra (1 jaar extra op 18 jaar), terwijl voor andere groepen één jaar vervroegen dan slechts ca. 5,0% is (1 jaar extra op 20 jaar). Dit leidt tot een hoger actuariel neutraal kortingspercentage voor 'zware beroepen'.

B. Berekening en werking van neutrale flexibele AOW

B.1 Uit welke bestanddelen wordt het (actuarieel neutrale) kortings-/opslagpercentage opgebouwd en hoe wordt het berekend?

Wij onderscheiden de volgende elementen die van invloed (kunnen) zijn op het flexibiliseringstarief:

- Rekenrente
- Overlevingskansen en ervaringssterfte
- Seksneutraliteit
- Ingangsdatum reguliere AOW
- Eventueel: verwachte stijging uitkeringen (looninflatie)
- Eventueel: anti-selectie/calculerend gedrag
- Eventueel: kans op hebben partner
- Periodiciteit/monitoring

Rekenrente

Voor de te hanteren rekenrente / rentetermijnstructuur (RTS) zijn vele verschillende varianten denkbaar. Zie het antwoord op vraag B.2 voor een nadere toelichting.

Overlevingskansen en ervaringssterfte

Overlevingskansen worden gehanteerd om de verwachtingswaarde, van in dit geval de AOW, te kunnen berekenen. Bij pensioenfondsen en verzekeraars wordt doorgaans de prognosetafel AG2016 gehanteerd voor een inschatting van de overlevingskansen van de Nederlandse bevolking. Deze tafel van het AG uit 2016 houdt rekening met een (geschat) toekomstig verloop van de overlevingskansen van de totale Nederlandse bevolking. Ook het CBS publiceert periodiek verwachte toekomstige overlevingskansen voor de hele Nederlandse bevolking.

Als de flexibiliseringstarieven worden vastgesteld voor een subpopulatie van de hele bevolking, moet tevens rekening worden gehouden met een mogelijk afwijkende levensverwachting van die groep. Zo hebben mensen met een hoger inkomen/ opleidingsniveau over het algemeen een hogere levensverwachting. Hiervoor wordt doorgaans een correctie toegepast op de sterftekansen uit de AG2016-tafel. Deze correctie wordt ervaringssterfte genoemd.

Aangezien de AOW voor nagenoeg de gehele Nederlandse bevolking is, wijkt de sterfte onder de AOW-gerechtigden als totaalgroep naar verwachting niet of nauwelijks af van de Nederlandse sterftestatistieken. Redenen voor mogelijke beperkte afwijkingen zijn bijvoorbeeld dat sommige inwoners uitgesloten zijn van de AOW omdat zij pas na de AOW-datum in Nederland zijn komen wonen, dan wel geen volledige AOW ontvangen, dan wel niet in de Nederlandse bevolkingsstatistieken voorkomen (pensionado's).

Seksneutraliteit

Doordat vrouwen gemiddeld langer leven dan mannen, is de actuariële waarde van een AOW voor een vrouw groter dan de actuariële waarde van een AOW voor een man. Dit impliceert dat actuarieel neutraal flexibiliseren voor mannen en vrouwen tot andere resultaten zou moeten leiden. Discriminatie op basis van geslacht is echter wettelijk niet toegestaan. De percentages dienen derhalve 'sekseneutraal' te worden vastgesteld. Dat wil zeggen dat de kortings- en opslagpercentages voor mannen en vrouwen gelijk dienen te zijn. Op basis van de huidige verhouding tussen aantallen mannen en vrouwen op de AOW-leeftijd, lijkt een man/vrouw-verhouding van 50%/50% voor de hand te liggen.

Bij de vaststelling van het sekseneutrale tarief dient zoveel mogelijk voorkomen te worden dat de verwachtingswaarde van de AOW voor en na flexibilisering te veel gaat afwijken. Bij de vaststelling van de tarieven moet dan ook rekening worden gehouden met een mogelijk afwijkende verhouding mannen/vrouwen die gebruik maken van bepaalde vormen van flexibilisering. Zoals hierna bij anti-selectie wordt aangegeven, zullen vrouwen mogelijk vaker de AOW vervroegen om gelijktijdig met hun partner te pensioneren. Als dat zo blijkt te zijn, kan het sekseneutrale tarief daar op worden aangepast.

Ingangsdatum reguliere AOW

De percentages zijn afhankelijk van de reguliere ingangsdatum AOW. Zodra de AOW-leeftijd in enig jaar stijgt, heeft dit effect op de actuarieel zuivere percentages. Er kan overwogen worden om de wettelijke percentages dan eveneens aan te passen. Zie het antwoord op vraag B.4 voor het effect op de percentages van een verhoging van de AOW-leeftijd van 67 jaar naar 68 jaar.

Wij merken hier overigens bij op dat de verhoging van de AOW-leeftijd bedoeld is om, bij een toename van de levensverwachting, de resterende levensverwachting op de AOW-ingangsdatum gelijk te houden. De verhoging van de AOW-leeftijd heeft derhalve dan het tegenovergestelde effect op de percentages als de toename van de levensverwachting. Hoewel deze effecten niet exact hetzelfde zullen zijn en niet synchroon lopen in de tijd, kan overwogen worden om beide effecten tegen elkaar weg te strepen. Zie het antwoord op vraag B.4 voor het gecombineerde effect van een toename van de levensverwachting en de verhoging van de AOW-leeftijd op de percentages.

Eventueel: verwachte stijging uitkeringen (looninflatie)

De verwachte uitkeringen kunnen worden gecorrigeerd voor de verwachte toekomstige stijgingen. De AOW-uitkering stijgt immers jaarlijks conform de stijging van het minimumloon als gevolg van de netto-netto koppeling. Het is mogelijk om de rekenrente te corrigeren voor de looninflatie, door uit te gaan van een reële rekenrente (zie het antwoord op vraag B.2).

Eventueel: anti-selectie/calculerend gedrag

Bij het vaststellen van de AOW-flexibiliseringstarieven kan rekening gehouden worden met de mogelijkheid van zogeheten anti-selectie. Dit houdt in dat deze tarieven rekening houden met mogelijk calculerend gedrag van toekomstige AOW-gerechtigden, gericht op financieel voordeel. Mensen in slechte gezondheid zullen bijvoorbeeld eerder geneigd zijn om de AOW-uitkering te vervroegen, terwijl mensen in goede gezondheid eerder zullen doorwerken. Hierdoor ontstaat naar verwachting een verlies voor de overheid, doordat er meer AOW moet worden uitgekeerd dan wanneer er geen sprake zou zijn geweest van vervroeging (door reeds gedane uitkeringen bij korter leven dan gemiddeld) respectievelijk uitstel (door hogere uitkeringen bij langer leven dan gemiddeld). Door het kortingspercentage bij vervroegen te verhogen en het opslagpercentage bij uitstellen te verlagen, kan het financiële risico van anti-selectie worden beperkt.

Een andere vorm van calculerend gedrag is de mogelijkheid dat koppels gelijktijdig hun AOW laten ingaan. Doordat mannen vaker een jongere partner hebben dan vrouwen, zullen vrouwen mogelijk eerder geneigd zijn hun AOW te vervroegen.

Wij merken op dat het erg complex is een juiste inschatting te maken van calculerend gedrag en dit te kwantificeren in een juiste correctie op de kortings- en opslagpercentages.

Eventueel: kans op hebben partner

De AOW is mede afhankelijk van de burgerlijke staat van de ontvanger. Afhankelijk daarvan ontvangt iemand een (halve) gehuwden-AOW of de AOW voor een alleenstaande. Bij het vaststellen van actuariel neutrale korting/opslag van de AOW wordt dan ook idealiter rekening gehouden met het (in de toekomst verwachte) bestaan van een partnerrelatie.

Onze eerste indruk is dat dit de berekening van de actuariel neutrale korting/opslag erg complex maakt en mogelijk leidt tot discriminatie. Wij stellen voor dit onderwerp nader te onderzoeken. Aandachtspunten zijn onder andere:

- Wat is het effect op de percentages indien een splitsing gemaakt zou worden tussen het hebben van wel of geen partner op de AOW-ingangsdatum?
- Geldt de opslag of korting ook bij een stijging/afname van het AOW-bedrag als gevolg van het beëindigen of aangaan van een partnerschap?

Periodiciteit/monitoring

De periode waarvoor de flexibiliseringstarieven worden vastgesteld, moet in principe niet te kort zijn om potentiële AOW-gerechtigden de mogelijkheid te geven tot financiële planning. Aan de andere kant heeft de overheid te maken met de beoogde actuariële neutraliteit en het belang van risicobeheersing, waardoor een korte(re) periode ook wenselijk is. Bij de keuze voor de geldigheidsduur van de percentages, zal dus een afweging moeten worden gemaakt tussen de voorspelbaarheid van de uitkering voor toekomstige AOW-gerechtigden (een lange geldigheidsduur is beter) en het belang van actuariële neutraliteit/risicomanagement door de overheid (een korte geldigheidsduur is beter).

Een keuze voor een (langere) geldigheidsduur laat onverlet dat het mogelijk (en aan te raden) is de tarieven tussentijds te toetsen. Met name bij sterke rentewijzigingen kan het wenselijk zijn tarieven tussentijds te herzien. Het ligt daarnaast voor de hand de tarieven minimaal voor kalenderjaren vast te stellen.²

Aangezien het tarief vastgesteld is op basis van aannames, dient periodiek gemonitord/onderzocht te worden of de onderliggende aannames accuraat zijn ter voorkoming van bijvoorbeeld budgettaire tekorten. Tijdige bijsturing is dan mogelijk. Het ligt voor de hand de periodieke toetsing aan te laten sluiten bij de periode waarvoor de tarieven zijn vastgesteld.

B.2 Met welke rente wordt gerekend? Reële risicovrije rente of verwacht rendement met risicopremie? Is hier consensus over? Kan worden gerekend met de huidige rente of met de rente over een langere periode? Wat zijn gebruikelijke periodes en wat zijn de mogelijke gevolgen van deze keuze voor individuen, groepen of de populatie?

Er zijn geen voorschriften die bepalen met welke rente de flexibiliseringstarieven moeten worden bepaald. Voor een belangrijk deel moeten partijen met elkaar vaststellen welk uitgangspunt leidend is. Onderstaand gaan wij nader in op een aantal mogelijke rentes die kunnen worden gehanteerd. Daarbij gaan we in op verschillende nominale varianten. Deze kunnen desgewenst ook worden gecorrigeerd voor te verwachten (prijs- of) looninflatie. Vanwege de koppeling van de AOW met het minimumloon is het hanteren van de looninflatie in dat kader een plausibel uitgangspunt.

Overigens is het ook mogelijk deze inflatie niet te verwerken in de rekenrente, maar in de verwachte uitkeringen. Materieel komt dat op hetzelfde neer.

² Een vergelijkbaar systeem wordt nu gehanteerd bij de bepaling van de fiscale pensioenleeftijd. Die leeftijd geldt in beginsel voor de gehele toekomst, maar wordt aangepast zodra dat uit een vastgestelde formule volgt.

Rente op staatsobligaties

De rente waarop de Nederlandse staat geld kan lenen is een voor de hand liggend uitgangspunt. Immers, dit zouden de kosten zijn wanneer er geld moet worden aangetrokken om de vervroegde uitkeringen te financieren. In de praktijk komt deze rente overigens zo goed als overeen met de door pensioenfondsen gehanteerde RTS (zie hieronder).

De vraag is of deze rente alleen een goed uitgangspunt is voor AOW flexibiliseringstarieven, omdat de Nederlandse begroting natuurlijk (ook) met andere factoren te maken heeft dan de rente op staatsobligaties. Voor het vaststellen van een AOW flexibiliseringstarief kan rekening worden gehouden met economische groei.

Economische groei

Een alternatieve maatstaf voor de rekenrente kan zijn economische groei, bijvoorbeeld op basis van de groei van het bruto binnenlands product. Diverse economische theorieën (bijvoorbeeld Keynes) stellen dat er een direct verband is tussen overheidsinvesteringen en economische groei. Vanuit het uitgangspunt dat een euro maar één keer kan worden uitgegeven en het geld gespendeerd aan de vervroegde AOW uitkering niet meer in de economie geïnvesteerd kan worden (en dus niet zal leiden tot verdere economische groei), lijkt deze maatstaf te verantwoorden. De gelijkwaardigheid van de AOW wordt dan aangetoond/bepaald vanuit het oogpunt van de financiering en niet vanuit het uitgangspunt van gelijkwaardige uitkeringen voor een AOW-gerechtigde.

Rentermijnstructuur (varianten)

Binnen de pensioenfondsenwereld is het uitgangspunt van de meeste berekeningen de DNB nominale rentetermijnstructuur (RTS) - dan wel een afgeleide hiervan. De RTS is een rentecurve die elke maand door DNB wordt vastgesteld en is afgeleid van de risicovrije rente gebaseerd op de euro swapmarkt. Bij pensioenfondsen en verzekeraars wordt de uit de markt geobserveerde RTS bij lange looptijden nog aangepast op basis van een zogeheten "Ultimate Forward Rate" (UFR), omdat het aantal waarnemingen voor lange looptijden beperkt is. Voor de AOW is dit minder relevant omdat de maximale looptijd van een AOW uitkering relatief beperkt is (maximaal 25 tot 30 jaar). De RTS ligt in de praktijk dicht tegen de rente die de overheid betaalt op Nederlandse staatsobligaties.

Bij gebruik van de nominale risicovrije RTS wordt geen rekening gehouden met de periodieke stijging als gevolg van de netto-netto koppeling aan het minimumloon. Een reële risicovrije RTS houdt hier wel rekening mee. Een reële risicovrije RTS is feitelijk de nominale risicovrije RTS gecorrigeerd voor de toekomstige verwachte stijging van de AOW. Als benadering van de verwachte toekomstige ontwikkeling van het minimumloon kan bijvoorbeeld de impliciete inflatie afgeleid worden uit de markt voor inflatieswaps. Aansluiting bij de minimale parameters die gelden voor pensioenfondsen (i.c. 2,5% looninflatie) behoort eveneens tot de mogelijkheden.

Vaste of gemiddelde rekenrente

Een (actuele) RTS is echter allesbehalve stabiel, wat lastig is in de communicatie aan toekomstige AOW-gerechtigden. Daarnaast kan dit leiden tot pech- en gelukgeneraties, die toevallig op een slecht respectievelijk goed moment de AOW hebben kunnen flexibiliseren. Om stabiliteit te bevorderen, kan gebruik worden gemaakt van een voortschrijdend gemiddelde rente of een vaste rente. Dan moet wel periodiek worden gemonitord of de gehanteerde rente in voldoende mate voldoet aan de eis van actuariële neutraliteit. Op voorhand zullen immers actuariële resultaten (zowel positief als negatief) ontstaan.

Verwacht rendement

Het gebruik van een (verwacht) rendement kan worden verantwoord vanuit het uitgangspunt dat een AOW-gerechtigde in plaats van de uitkering uit te geven, de vervroegde uitkering ook zou kunnen beleggen en hier voordeel uit kan halen. Gezien het doel en het onvoorwaardelijke karakter van de AOW, ligt rekenen met een verwacht rendement wat ons betreft minder voor de hand.

B.3 Is het percentage lineair (2 jaar vervroegen = 2 maal percentage) of werkt dit anders?

De kortings- en opslagpercentages zijn niet lineair. Dit vloeit mede voort uit het 'rente-op-rente' effect, waardoor vermogen door rentebijdragen steeds sneller stijgt. Dit werkt – weliswaar de andere kant op – tevens bij verdiscontering.

In onderstaande tabel 3 wordt het effect weergegeven op het kortings- en opslagpercentage per jaar bij twee jaar vervroegen/uitstellen. Hierbij is geen rekening gehouden met de stijging van de uitkeringen op basis van de verwachte looninflatie. Indien hier wel rekening mee zou worden gehouden, zijn de effecten overigens vergelijkbaar.

Flexibilisering (1% rente / AG2016)	Benodigde korting/opslag		
	Totaal	Per jaar rekenkundig	Per jaar meetkundig
Eén jaar vervroegen	-/- 5,36%	-/- 5,36%	-/- 5,36%
Twee jaar vervroegen	-/- 10,21%	-/- 5,11%	-/- 5,24%
Eén jaar uitstellen	+ 5,92%	+ 5,92%	+ 5,92%
Twee jaar uitstellen	+ 12,43%	+ 6,21%	+ 6,03%

Tabel 3. Effect kortings- en opslagpercentage bij 1 en 2 jaar vervroegen/uitstellen

Toelichting:

- Bij het rekenkundige percentage per jaar dient dit percentage te worden vermenigvuldigd met het betreffende aantal jaren vervoeging/uitstel om op het totaal benodigde percentage uit te komen:

$$-/- 5,11\% \times 2 = -/- 10,21\% \text{ (verschil door afronding).}$$

- Bij het meetkundige percentage per jaar dient het totale percentage als volgt cumulatief te worden berekend: $(1 + \text{percentage } p/j)^{\text{aantal jaar}} - 1$. Voorbeeld twee jaar vervroegen:

$$(1 -/- 5,24\%)^2 - 1 = (1 -/- 5,24\%) \times (1 -/- 5,24\%) - 1 = -/- 10,21\%.$$

B.4 Wat als de rente of levensverwachting wijzigt? Wat betekent dit voor de actuariële en/of kosten neutraliteit? Zijn gedragseffecten te verwachten en zo ja, voor wie?

Een wijziging van de rente, de levensverwachting, de eventueel ingerekende looninflatie of de man/vrouw-verhouding heeft een effect op de actuariële neutrale omzettingfactor. Daarnaast heeft een verdere verhoging van de AOW-leeftijd een effect op de actuariële neutrale omzettingfactor.

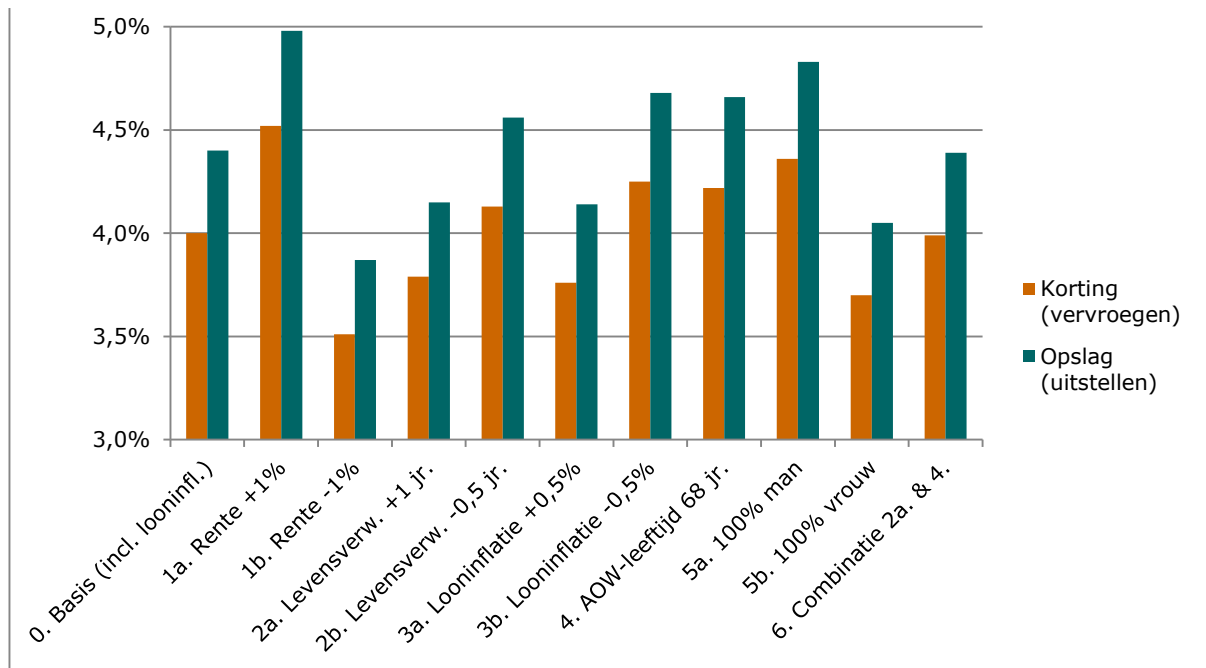
In de onderstaande tabel 4 en grafiek 1 (zie pagina 16) worden de gevolgen op de kortingsfactor (vervroegen) en de opslagfactor (uitstellen) weergegeven, hierbij is uitgegaan van één jaar vervroegen of uitstellen van een uitkering met ingangleeftijd 67 jaar.

Zichtbaar zijn de effecten op het flexibiliseringstarief als onderliggende aannames (zoals rente, levensverwachting en ingangsdatum AOW) wijzigen. Omdat de AOW-datum is gekoppeld aan een stijging van de levensverwachting is eveneens opgenomen wat het gecombineerde effect is als de levensverwachting 1 jaar stijgt en de AOW 1 jaar later ingaat.

Te zien is dat de invloed van een rentewijziging van 1% relatief groot is. Stijgt de levensverwachting met 1 jaar en stijgt eveneens de AOW-datum met 1 jaar dan blijft de flexibiliseringsfactor nagenoeg gelijk.

	Wijziging	Gevolg actuariële waarde kasstroom	Effect op korting bij vervroegen	Effect op opslag bij uitstellen
	1% rekenrente / AG2016-tafel / 50% man 0% looninflatie / AOW-leeftijd 67 jaar		Korting bedraagt: 5,36%	Opslag bedraagt: 5,92%
0	1% rekenrente / AG2016-tafel / 50% man 2,5% looninflatie / AOW-leeftijd 67 jaar		Korting bedraagt: 4,00%	Opslag bedraagt: 4,40%
1a	Stijging rente (+ 1%)	Uitkeringen op korte termijn meer waard	Korting stijgt en bedraagt: 4,52%	Opslag stijgt en bedraagt: 4,98%
1b	Daling rente (- 1%)	Uitkeringen op korte termijn minder waard	Korting daalt en bedraagt: 3,51%	Opslag daalt en bedraagt: 3,87%
2a	Stijging levens- verwachting (+1 jr.)	Uitkeringen op korte termijn minder waard	Korting daalt en bedraagt: 3,79%	Opslag daalt en bedraagt: 4,15%
2b	Daling levens- verwachting (-0,5 jr.)	Uitkeringen op korte termijn meer waard	Korting stijgt en bedraagt: 4,13%	Opslag stijgt en bedraagt: 4,56%
3a	Stijging verwachte looninflatie (+ 0,5%)	Uitkeringen op korte termijn minder waard	Korting daalt en bedraagt: 3,76%	Opslag daalt en bedraagt: 4,14%
3b	Daling verwachte looninflatie (- 0,5%)	Uitkeringen op korte termijn meer waard	Korting stijgt en bedraagt: 4,25%	Opslag stijgt en bedraagt: 4,68%
4	Verhoging AOW-leeftijd (68 jaar)	Uitkeringen op korte termijn meer waard	Korting stijgt en bedraagt: 4,22%	Opslag stijgt en bedraagt: 4,66%
5a	Verhouding: 100% man / 0% vrouw	Uitkeringen op korte termijn meer waard	Korting stijgt en bedraagt: 4,36%	Opslag stijgt en bedraagt: 4,83%
5b	Verhouding: 0% man / 100% vrouw	Uitkeringen op korte termijn minder waard	Korting daalt en bedraagt: 3,70%	Opslag daalt en bedraagt: 4,05%
2a+4	Stijging levens- verwachting (+1 jr.) in combinatie met Verhoging AOW-leeftijd (68 jaar)	De verhoging van de AOW-leeftijd mitigeert het effect van de stijging van de levensverwachting.	Korting blijft ongeveer gelijk en bedraagt: 3,99%	Opslag blijft ongeveer gelijk en bedraagt: 4,39%

Tabel 4. Gevoeligheidsanalyse kortingsfactor en opslagfactor

Grafiek 1. Gevoeligheidsanalyse kortingsfactor en opslagfactor

B.5 Wordt het actuariële percentage op bruto of netto uitkering (AOW) toegepast?

De AOW-uitkering kent een netto-netto koppeling met het minimumloon. De netto uitkering wordt dan ook beoogd een bepaalde omvang te hebben. Het ligt voor de hand om voor de vaststelling van actuariële neutraliteit voor de AOW-gerechtigde ook uit te gaan van de netto uitkeringen. Met andere woorden: de contante waarde van de netto AOW-uitkeringen vóór en ná flexibilisering dienen aan elkaar gelijk te zijn.

Aan de andere kant wordt de AOW gecommuniceerd in bruto bedragen en is de netto AOW een resultante. In die zin is het juist logischer uit te gaan van de bruto AOW bij het vaststellen van een actuariële neutrale flexibiliseringspercentage.

Aangezien de netto uitkering ná de reguliere AOW-datum altijd hetzelfde percentage is van de bruto uitkering, maakt het bij uitstellen niet uit of de korting wordt vastgesteld voor de bruto of de netto AOW-uitkering³.

Bij vervroegen van de AOW-uitkering gelden er echter twee belastingtarieven gedurende de uitkeringsperiode: tot de reguliere AOW-leeftijd gelden hogere inhoudingen dan na de reguliere AOW-leeftijd als gevolg van de premieafdracht voor sociale verzekeringen. Indien de overheid een constante netto uitkeringsstroom wenst te genereren, betekent dit dat de bruto uitkering vóór de AOW-leeftijd zodanig dient te worden verhoogd dat de netto AOW-uitkering tot de reguliere AOW-leeftijd gelijk is aan de netto AOW-uitkering na de reguliere AOW-leeftijd. Het lijkt het meest eenvoudig om het kortingspercentage dan te berekenen over de bruto AOW-uitkering en de premiecompensatie separaat vast te stellen (zie het antwoord op vraag B.6).

Per saldo lijkt vaststelling van het actuariële neutrale flexibiliseringspercentage op de bruto AOW daarmee de beste methode.

³ N.B. hierbij gaan wij voorbij aan de mogelijkheid die AOW-gerechtigden hebben de heffingskorting te laten toepassen bij een ander inkomen dan de AOW.

B.6 Hoe om te gaan met premiecompensatie bij eerder opnemen van de AOW? Hoe kan hier mee worden omgegaan bij het bepalen van de actuariële kortings- en opslagpercentages.

Premiecompensatie is alleen van toepassing bij vervroeging van de AOW, doordat er dan een verschil ontstaat in de inhoudingen vóór de reguliere ingangsdatum van de AOW ten opzichte van de inhoudingen ná de reguliere ingangsdatum van de AOW.

Indien premiecompensatie gewenst is, dient (zoals vermeld in het antwoord op vraag B.5) de bruto uitkering vóór de AOW-leeftijd zodanig te worden verhoogd dat de netto AOW-uitkering tot de reguliere AOW-leeftijd gelijk is aan de netto AOW-uitkering na de reguliere AOW-leeftijd.

Het is mogelijk in de kortingspercentages rekening te houden met premiecompensatie, maar dit leidt tot hogere kortingspercentages dan zoals berekend in dit rapport. Als dat wordt gedaan, wordt het belangrijker om voor verschillende periodes van vervroeging ook verschillende kortingspercentages te hanteren. Als de AOW met een vast percentage wordt verlaagd per jaar van vervroeging, wordt het moeilijker de verlaging actuarieel neutraal te bepalen. Dit komt doordat de uitkeringen vóór de reguliere AOW-leeftijd dan aanzienlijk groter zijn dan de uitkeringen ná de reguliere AOW-leeftijd. Ter illustratie: niet "per jaar vervroegen daalt uw AOW met 5%", maar "bij één jaar vervroegen daalt uw AOW met 5%, bij twee jaar vervroegen met (bijvoorbeeld) 12% etc."

C. Werking in relatie met het aanvullend pensioen (2e pijler)

SZW heeft aangegeven dat een belangrijk uitgangspunt van een flexibele AOW is, dat er een level playing field bestaat tussen AOW en het aanvullend pensioen. Voorkomen moet worden dat ongewenste (gedrags)effecten ontstaan (op kosten van de gemeenschap).

C.1 Hoe wordt het actuarieel neutraal percentage bij het aanvullend pensioen berekend en toegepast? Zou dit vergelijkbaar moeten zijn met een berekening bij de AOW? Vindt aanpassing jaarlijks plaats? Hoe wordt omgegaan met tussentijdse rentewijzigingen? Verschillen de percentages per pensioenregeling?

In essentie wijkt de methodiek voor de flexibilisering van het tweede pijler pensioen niet af van de eerste pijler AOW zoals hiervoor beschreven. Doordat pensioenfondsen zich moeten houden aan de Pensioenwet zijn sommige zaken, zoals te hanteren actuariële grondslagen (sterfte), collectieve actuariële gelijkwaardigheid en seksneutraliteit, op voorhand al wettelijk verankerd.

De omzettingpercentages worden bij pensioenfondsen periodiek opnieuw vastgesteld, waarbij de periode per pensioenfonds varieert. Veelal wordt gekozen voor een geldigheidsduur van 1 tot 3 jaar, met eventueel een jaarlijkse monitoring op grote wijzigingen in de rente en/of sterfteverwachting.

Met de mogelijke impact van anti-selectie wordt slechts beperkt rekening gehouden, doordat de benodigde gegevens ontbreken om dit te toetsen. Iemand die zijn pensioen vervroegt en vervolgens binnen een jaar komt te overlijden, is immers niet noodzakelijk een calculerend persoon geweest.

Voor een overzicht van de actuele vervroegingstarieven van een aantal Nederlandse pensioenfondsen verwijzen we naar C.4.

C.2 Wat kunnen de gevolgen/effecten zijn van een afwijkend percentage in de flexibele AOW ten opzicht van het aanvullend pensioen? Zijn hier gedragseffecten te verwachten? Zo ja, voor welke doelgroepen? Met andere woorden is het mogelijk een level playing field te creëren of is dit per definitie niet mogelijk gezien de werking van een flexibele AOW, de werking van een flexibel aanvullend pensioen en de onderlinge werking van beide? Kan inzicht worden geboden hoe dit op elkaar inwerkt?

In het antwoord hanteren wij als aanname dat zowel het tweede pijler pensioen als de AOW voldoende is om (eventueel samen met ander inkomen of spaargeld) in de financiële behoefte te voorzien.

Indien het vervroegen van de AOW minder effect heeft op de uitkering (het 'kost minder') dan het vervroegen van het tweede pijler pensioen, kan het financieel voordelig zijn eerst de AOW te vervroegen en vervolgens – indien nog nodig – ook het tweede pijler pensioen mee te nemen. Bij uitstel van de pensioendatum werkt dat precies andersom. Als uitstel

van de AOW minder effect heeft op de uitkering dan uitstel van het tweede pijler pensioen, is het financieel voordelig het tweede pijler pensioen eerst uit te stellen.

Het is mogelijk dat beide percentages ieder afzonderlijk actuariael neutraal zijn vastgesteld, maar toch verschillen. Dat heeft te maken met de populatie waarvoor de percentages zijn bepaald: een pensioenfonds kijkt immers naar een hele specifieke deelpopulatie. Het ligt daarmee voor de hand dat de tweede pijler percentages iets nauwkeuriger – beter op de persoon toegespitst – worden vastgesteld dan de percentages voor de AOW⁴.

Zoals hiervoor aangegeven zullen AOW-gerechtigden in een dergelijke situatie calculerend gedrag vertonen door het meest gunstige inkomen het eerst te flexibiliseren. Dit zou impliceren dat de flexibilisering van de AOW standaard verlieslatend zal worden. Bij de flexibilisering van het tweede pijler pensioen zal opnieuw moeten worden gekeken naar de aannames omtrent gebruik van de flexibiliseringsmogelijkheden, om ook daar structurele verliezen te voorkomen.

Een mogelijke oplossing voor dergelijke structurele verliezen zou zijn om bij flexibilisering van de AOW als voorwaarde te stellen dat ook het tweede pijler pensioen in dezelfde mate wordt vervroegd. Afhankelijk van de mate van flexibiliteit bij de AOW zou dat overigens gevolgen kunnen hebben voor de uitvoering bij pensioenfonds. Het is bijvoorbeeld nog niet overal mogelijk pensioen gedeeltelijk te vervroegen.

Overigens verwachten wij dat in veel gevallen waarin de AOW wordt vervroegd, het tweede pijler pensioen eveneens zal (moeten) worden vervroegd om in de financiële behoefte te voorzien.

C.3 Bestaande mogelijkheden flexibilisering 2^e pijler

Het is relevant om na te gaan welke mogelijkheden tot flexibilisering er op dit moment zijn in de 2^e pijler. Het is immers de vraag of het introduceren van flexibele AOW iets toevoegt als de 2^e pijler eigenlijk al voldoende mogelijkheden biedt.

Verplichtingen PW

Een pensioenregeling hoeft op grond van de Pensioenwet (PW) niet de mogelijkheid te bieden om het ouderdomspensioen te kunnen vervroegen dan wel uit te stellen. Pensioenregelingen kunnen die mogelijkheid uiteraard wel bieden. Partijen hebben contractsvrijheid op dit punt. Indien een pensioenregeling de mogelijkheid biedt tot vervroeging of uitstel van het ouderdomspensioen, bepaalt art. 62 PW dat de toe te passen factoren sekseneutraal en collectief actuariael gelijkwaardig moeten zijn.

Om te zorgen dat iedere (gewezen) deelnemer de mogelijkheid heeft om het ouderdomspensioen te vervroegen en uit te stellen, is het nodig dat dit als wettelijk recht in de Pensioenwet wordt opgenomen. In de praktijk bieden de meeste pensioenregelingen overigens al de (bovenwettelijke) mogelijkheid om het ouderdomspensioen te vervroegen en uit te stellen (zie ook tabel 5 op pagina 21).

---

⁴ Daar staat tegenover dat de hoeveelheid ervaringscijfers die een pensioenfonds heeft, per definitie beperkt is.

Beperking vervroegingsmogelijkheid

In sommige regelingen wordt aan vervroeging de voorwaarde gesteld dat de dienstbetrekking (naar rato) moet eindigen op het moment dat het pensioen vervroegd ingaat. Voorheen was dit een eis uit de fiscale regelgeving voor een fiscaal zuivere pensioenregeling. Inmiddels geldt deze voorwaarde nog slechts voor het ouderdomspensioen dat ingaat 5 jaar vóór de AOW-datum van de betreffende deelnemer. Een dergelijke voorwaarde kan een belemmering zijn om het pensioen vervroegd in te laten gaan.

Voor een – vanuit het perspectief van de deelnemer – optimaal vervroegingsrecht in de periode 5 jaar voor de AOW-datum zou de wetgever moeten bepalen dat het vervroegingsrecht bestaat ongeacht of de arbeidsovereenkomst eindigt. Fiscaal bestaat hiertegen geen bezwaar (meer).

Hoog laag constructie

Een goed inzetbare oplossing om een tijdelijke periode tot de AOW-leeftijd te overbruggen kan een zogenaamde hoog-laag constructie zijn.

Artikel 63 PW geeft de richtlijnen voor deze constructie:

De hoogte van een pensioen kan na ingang variëren mits:

- *de laagste uitkering niet minder bedraagt dan 75% van de hoogste uitkering; en*
- *de mate van variatie uiterlijk op de ingangsdatum van het pensioen wordt vastgesteld.*

Daarnaast biedt lid 2 de ruimte om tot de AOW-leeftijd het verschil tussen de hoge en lage uitkering te verhogen met twee maal het AOW-bedrag voor een gehuwde.

Er is geen wettelijke verplichting voor pensioenfondsen om een hoog-laag constructie aan te bieden, maar veel pensioenfondsen doen dit wel (veelal wel beperkt tot een aantal opties). Op basis van deze bevindingen is het zeer aannemelijk dat een groot deel van de werknemers, voor zover hun inkomen dit toelaat, nu al een hoog-laag constructie kan inzetten om de periode tot AOW datum te overbruggen met een hoger pensioen.

C.4 Huidige flexibiliseringsmogelijkheden grootste pensioenfondsen

Hoewel de PW hiertoe zoals gezegd niet verplicht, kennen op dit moment de meeste pensioenfondsen al een groot spectrum aan flexibiliseringsmogelijkheden.

In tabel 5 zijn de 2 belangrijkste mogelijkheden die samen (kunnen) hangen met de flexibele AOW-leeftijd – vervroeging, uitstel en hoog-laag – bij negen grote pensioenfondsen gegeven. Daarnaast is per pensioenfonds het tarief dat wordt gehanteerd voor 1 jaar vervroegen van 67 naar 66 gegeven.

Fonds	Vervroeging mogelijk	Uitstel mogelijk	Hoog laag constructie	Tarief 1 jaar vervroeging
ABP (ambtenaren)	Ja	Ja	Ja	6,4%
PFZW (zorg & welzijn)	Ja (max 50% van OP)	Ja	Ja	niet bekend
Bpf Bouw	Ja	Ja	Ja	6,0%
PMT (klein-metaal)	Ja	Ja	Ja	6,4%
PME (groot-metaal)	Ja	Ja	Ja, maar enkel vanaf AOW datum	6,3%
Shell Pensioenfonds	Ja	Ja	Ja	6,4%
Pensioenfonds PGB	Ja	Ja	Ja	5,2%
Spoorweg Pensioenfonds	Ja	Ja	Ja	5,2%
Pensioenfonds Medisch Specialisten	Ja	Ja	Nee	4,9%

Tabel 5. Vervroeging, uitstel en hoog-laag constructie bij grote pensioenfondsen

Uit bovenstaande tabel blijkt dat in de praktijk al veel flexibiliseringsmogelijkheden worden gefaciliteerd door pensioenfondsen. Opvallend is dat het vervroegingspercentage veelal hoger is dan door ons berekend voor de AOW (5,36%). Dit lijkt in ieder geval (gedeeltelijk) als volgt te verklaren:

- Pensioenfondspopulaties bevatten veelal meer mannen dan vrouwen (in plaats van 50%/50%). Hierdoor is de gemiddelde resterende levensverwachting korter, hetgeen leidt tot een hoger flexibiliseringstarief (immers 1 jaar vervroeging is relatief duur);
- Hier staat tegenover dat gemiddeld genomen de werkende bevolking langer leeft dan de gehele AOW populatie. Dit speelt nadrukkelijk voor de hogere inkomens (dit sluit aan bij het lage percentage voor de Medische Specialisten);
- Hoewel wij niet de technische onderbouwing van alle tarieven kennen, verwachten wij dat hierin geen rekening is gehouden met toekomstige stijgingen van de pensioenuitkeringen (omdat indexaties veelal voorwaardelijk zijn).
- Tot slot is het mogelijk dat pensioenfondsen een gemiddelde rentetermijnstructuur hanteren, waardoor wordt gerekend met een hogere rekenrente dan 1%.

C.5 Uitvoeringsaspecten

Pensioenuitvoerders houden in de communicatie en in de opzet van de pensioenregeling rekening met de AOW. Deelnemers worden geïnformeerd over het feit dat er vanaf een bepaalde leeftijd recht is op een AOW-uitkering, zodat ze hun 2e pijler pensioen daarop kunnen laten aansluiten. In rekenmodules en "doe-het-zelf"-portalen gebruiken pensioenfondsen de AOW-leeftijd en de vaste hoogte van de AOW om deelnemers inzicht te bieden in hun totaal-inkomen uit de 1e en 2e pijler bij de verschillende keuzemogelijkheden (zoals vervroegen of uitstellen) die deelnemers in de 2e pijler kunnen maken. Het 2e pijler pensioen is daarbij de enige variabele (qua ingangsdatum en hoogte).

Indien ook de AOW flexibel wordt verwachten wij dat het moeilijker wordt voor pensioenuitvoerders om deelnemers een integraal inkomensoverzicht te verstrekken. Naar verwachting zullen pensioenuitvoerders meer voorwaardelijkheden en afhankelijkheden in de communicatie moeten opnemen. Dat vermindert de begrijpelijkheid en toegankelijkheid van de communicatie.

D. Werking in relatie met 3^e pijler producten

Bovenop het pensioen van de overheid en van de werkgever kan de werknemer ook zelf voor extra pensioenaanvulling zorgen. De werknemer kan zelf aanvullen door te sparen, te beleggen of bijvoorbeeld een lijfrente-verzekering af te sluiten. De werknemer kiest daarbij zelf wanneer de uitkering moet ingaan. Dit kan voor of na de AOW-leeftijd zijn. De werknemer kiest een instantie (bank of verzekeraar) die de uitkering gaat verzorgen. Naast een levenslange uitkering kan ook voor een tijdelijke uitkering worden gekozen. Voorbeelden van derde pijler pensioen zijn lijfrenten, koopsommen en levensverzekeringen.

D.1 Kan er inzicht worden gegeven in de producten die er zijn en wat de aard van die producten is.

Op dit moment hebben wij geen duidelijk inzicht in de omvang van de derde pijler pensioenmarkt en is ons ook niet bekend welke producten/oplossingen het meest worden afgesloten. We richten ons daarom voornamelijk op de lijfrente-oplossingen zonder naar de verschillen tussen uitvoerders te kijken.

Binnen de productoplossing lijfrente bestaan weer verschillende vormen van lijfrentes: oudedagslijfrente, tijdelijke oudedagslijfrente en nabestaandenlijfrente. Wij richten ons op de eerste twee vormen omdat deze het meest samenhangen met de AOW.

De flexibilisering van lijfrentes is in eerste instantie fiscaal ingeperkt en hangt samen met de tijd waarin de lijfrente is afgesloten (fiscaal regime). Over het algemeen is te zeggen dat door de jaren heen de fiscale ruimte alleen maar verder is beperkt. Daarnaast kan het zo zijn dat de uitvoerder van de opbouwfase van de lijfrente (een bank of verzekeraar) beperkingen heeft opgelegd aan het product zoals zij dit aanbieden.

Het meest logische alternatief, ten opzichte van vervroeging van de AOW, lijkt het inzetten van een tijdelijke lijfrente tot de feitelijke ingang van de AOW. Voor de tijdelijke oudedagslijfrentes geldt dat de ingangsdatum echter niet eerder dan 65 jaar mag liggen en afhankelijk van het fiscaal regime waarbinnen deze is afgesloten zelfs niet eerder dan de (individuele) AOW-leeftijd (anders volgt een fiscale boete). In de praktijk zal deze lijfrente zeer beperkt inzetbaar zijn om een periode tot AOW leeftijd te overbruggen.

Voor de oudedagslijfrente hoeft de ingangsdatum (fiscaal) niet na een bepaalde datum te liggen. Het kan altijd wel zo zijn dat het contract met de uitvoerder gedurende de opbouwfase de mogelijkheden van vervroeging beperkt. Daarbij lijkt het vervroegen van een levenslange uitkering ook niet de oplossing voor het overbruggen van een korte periode tot de AOW-datum.

D.2 In welke mate zijn deze flexibel in tijd, soort uitkering en overdraagbaarheid. Met andere woorden is aan te geven of en zo ja, onder welke voorwaarden 3e pijler producten gerekend kunnen worden tot een structureel inkomen (na AOW-leeftijd). Hierbij is het relevant dat de SVB dit moet beoordelen op het moment van aanvraag van flex-AOW (dus voor de AOW-leeftijd en wanneer het 3e pijler product nog niet tot uitkering is gekomen).

Om te bepalen of vervroegen van de AOW tot de mogelijkheden behoort, is inzicht nodig in het structurele inkomen. Daarbij speelt een rol of de hiervoor genoemde inkomensbronnen tot het structureel inkomen behoren.

Of hier sprake van is, hangt mede af van het specifieke product: wat ons betreft zou in ieder geval aan de voorwaarde moeten worden voldaan dat het een levenslange uitkering betreft. Een ander aandachtspunt is hoe 'hard' of zeker het inkomen is op het moment van aanvragen van de flex-AOW (wordt het nog belegd? Is het al zeker wanneer het ingaat?). Overigens spelen deze vragen net zo goed bij tweede pijler pensioen, omdat ook daar de hoogte van de pensioenuitkering op het moment van flexibilisering nog niet vaststaat.

Op zijn minst zullen door de overheid aannames en uitgangspunten moeten worden vastgesteld om het structureel inkomen op een generieke manier vast te stellen. Daarnaast is te overwegen om bepaalde voorwaarden te stellen aan de uitkering (bijvoorbeeld: de AOW mag alleen worden vervroegd als ook gelijktijdig de lijfrente en het tweede pijler pensioen tot uitkering komen).

D.3 Zijn er fiscale zaken die meespelen en die van invloed zijn?

Zie de beantwoording van D.1

E. Overige aandachtspunten

Ten aanzien een eventuele invoering van een flexibele AOW zien wij vanuit (met name) arbeidsrechtelijke optiek de volgende aandachtspunten:

1. Artikel 7:669 lid 4 BW bepaalt – kort gezegd – dat de werkgever de arbeidsovereenkomst kan opzeggen op de AOW-datum van de werknemer als bedoeld in artikel 7a lid 1 van de AOW (de spilleeftijd). Verduidelijkt zal moeten worden of de ontslagmogelijkheid (i) alleen maar bestaat op of na de (wettelijke) spilleeftijd of (ii) eveneens op de door de werknemer gekozen ingangsdatum van de AOW.
  - a. Indien ontslag alleen maar mag op of na de spilleeftijd is het dan ook zo dat de werknemer wel al vervroegde (deeltijd) AOW kan krijgen terwijl hij volledig in dienst blijft?
  - b. Indien ontslag op de gekozen AOW-datum mogelijk is:
    - i. hoe om te gaan met deeltijd-AOW. Mag de werkgever dan “volledig” ontslaan of “naar rato”?;
    - ii. is wel of geen transitievergoeding verschuldigd als het ontslag op de gekozen AOW-datum maar vóór de spilleeftijd ligt (momenteel geen transitievergoeding bij ontslag op AOW-datum)?
2. De ontslagregels van het UWV bepalen dat alvorens het afspiegelingsbeginsel (in geval van reorganisatie) wordt toegepast – en de daarop gebaseerde ontslagen – eerst de werknemers worden ontslagen die 26 weken of minder voor hun AOW-datum zitten. Verduidelijkt zal moeten worden hoe om moet worden gegaan met een situatie waarin een werknemer al te kennen had gegeven de AOW vervroegd te willen laten ingaan. Is dan de (oorspronkelijke) spilleeftijd leidend of de zelf gekozen AOW-datum?
3. Artikel 7 Wet Gelijke Behandeling op grond van leeftijd bij de arbeid (WGBL) bepaalt dat geen sprake is van (verboden) onderscheid in arbeidsvoorwaarden indien de arbeidsvoorwaarde – kort gezegd – betrekking heeft op het beëindigen van de arbeidsovereenkomst in verband met het bereiken van de datum waarop op grond van AOW recht op ouderdomspensioen (i.e. AOW) ontstaat. Momenteel kan het recht op AOW maar op één moment ontstaan, namelijk de spilleeftijd. Bij invoering van flexibele AOW ontstaat het recht op AOW op het gekozen moment. Beoordeeld zal moeten worden of geen sprake is van verboden onderscheid indien de arbeidsovereenkomst eindigt zodra de AOW op het gekozen moment ingaat.
4. Is de ‘Wet werken na de AOW-gerechtigde leeftijd’ (en de daaruit voortvloeiende wijzigingen in overige wetten) van toepassing vanaf de spilleeftijd of vanaf de gekozen AOW-datum?
5. Er is geen sprake van een RVU (in de zin van art. 32ba Wet LB) indien een ontslagvergoeding, althans de periodieke uitkering die daaruit voort kan vloeien, uiterlijk 2 jaar voor de AOW-datum eindigt. Bij een eenmalige ontslagvergoeding wordt de fictie gehanteerd dat deze uitgesmeerd kan worden over een aantal jaren (als ware het een stamrecht). Om de pseudo-eindheffing van 52% te voorkomen moet in de huidige situatie de AOW dus (minimaal) 2 jaar na het eindigen van de ontslagvergoeding / stamrecht ingaan.

Bij een flexibele AOW kan de AOW echter aansluitend worden gemaakt aan het einde van de ontslagvergoeding / stamrecht door de AOW 2 jaar eerder in te laten gaan. Wordt een dergelijke ontslagvergoeding/stamrecht aangemerkt als een RVU?

N.B. **[beleidsmatig]** Het RVU-beleid is een arbeidsmarktinstrument gericht op bevordering van arbeidsparticipatie van ouderen. Of anders gezegd: om er voor te zorgen dat langer wordt doorgewerkt. De mogelijkheid om de AOW te vervroegen lijkt haaks te staan op dit beleid.

6. Hoe wordt omgegaan met de financiering en dekking van werknemersverzekeringen (WW / WIA / ZW) als de AOW flexibel wordt?
  - a. Eindigt de dekking van de werknemersverzekeringen zodra de AOW vervroegd in gaat? Zo ja, is dat ook zo als er nog sprake is van een dienstverband gelijktijdig met de vervroegde AOW?
  - b. Vindt de financiering van de werknemersverzekeringen plaats tot de AOW-spilleeftijd of tot de gekozen AOW-datum?

7. Ten aanzien van de toets op structureel inkomen wijzen wij er op dat een tweede pijler pensioenuitkering niet per definitie een stabiele hoogte heeft. Daarvoor zijn 2 redenen:
  - a. Pensioenen (bij pensioenfondsen) kunnen worden gekort (afstempelen). Hoewel het korten van pensioenen een ultimum remedium is, hebben zich in de afgelopen jaren kortingen voorgedaan (van zelfs meer dan 5%). Gelet op de huidige herstelplannen van pensioenfondsen is het ook niet uitgesloten dat in de (nabije) toekomst wederom kortingen zullen moeten worden toegepast.
  - b. Sinds kort is het (door invoering van de Wet Variabele pensioenuitkering) mogelijk geworden om bij beschikbare premiereregelingen en kapitaalovereenkomsten te kiezen voor een variabele uitkering in plaats van een vaste uitkering. Bij een variabele uitkering wordt het pensioenkapitaal doorbelegd vanaf de pensioendatum. Worden daarmee goede rendementen behaald en/of stijgt de rente in de tussentijd, dan stijgt de uitkering. Dalen echter de rendementen en/of daalt de rente, dan wordt de uitkering lager. De hoogte van de uitkering wordt daardoor variabel; hij kan stijgen maar ook dalen. De wet biedt een heel scala aan mogelijkheden waarop positieve en negatieve rendementen kunnen doorwerken in de hoogte van de pensioenuitkering. Zo kan een deelnemer kiezen voor een stijgende of dalende uitkering. En ook de mate waarin nog (risicovol) wordt doorbelegd is relatief vrij gelaten door de wetgever. Extra complicerend is dat pensioenuitvoerders ieder hun eigen producten/oplossingen voor variabele uitkeringen kennen.

Ter illustratie van de mogelijke fluctuaties in de hoogte van de pensioenuitkering, als wordt gekozen voor een variabele uitkering, hebben we een aan de website van Aegon ontleend voorbeeld opgenomen. Daaruit blijkt dat er in een pessimistisch scenario na 10 jaar een verschil van ongeveer € 300 bruto per maand kan optreden (€ 466 -/- € 173). Bij andere verzekeraars kunnen andere bedragen gelden als zij een ander 'product' voor variabele uitkering hebben. Het spreekt voor zich dat de onzekerheid, en daarmee de spreiding tussen de verwachte pensioenuitkering, toeneemt naarmate verder in de tijd gekeken wordt dan de horizon van 10 jaar.

Voorbeeld

Op pagina 26 staat een voorbeeldberekening van de website van Aegon (april 2017) voor een werknemer geboren op 1 januari 1953, met een partner geboren op 1 januari 1953. Zijn pensioenkapitaal is € 100.000 en hij gaat op 1 januari 2018 met pensioen. Naast een ouderdomspensioen (OP) voor zichzelf wil hij ook een partnerpensioen (PP) voor zijn partner.

Vaste uitkering (OP en PP)		Variabele uitkering (OP en PP)		Variabele uitkering (alleen OP, PP vast)	
<i>Ouderdomspensioen</i>		<i>Ouderdomspensioen</i>		<i>Ouderdomspensioen</i>	
Levenslang	€344,10	Eerste jaar	€466,28	Eerste jaar	€434,51
		Na 10 jaar optimistisch	€891,05	Na 10 jaar optimistisch	€850,95
		Na 10 jaar neutraal	€420,18	Na 10 jaar neutraal	€402,42
		Na 10 jaar pessimistisch	€173,20	Na 10 jaar pessimistisch	€164,59
<i>Partnerpensioen</i>		<i>Partnerpensioen</i>		<i>Partnerpensioen</i>	
Levenslang	€240,87	Eerste jaar	€326,40	Levenslang	€304,80
		Na 10 jaar optimistisch	€618,76		
		Na 10 jaar neutraal	€289,75		
		Na 10 jaar pessimistisch	€117,89		

N.B. Alle bedragen zijn bruto bedragen per maand.